

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

Esej projekta HUHR/1901/2.1.3/0153

5.2.1. Arheološki esej o Vučedolskoj kulturi

programa Zajednička baština - Vučedolska kultura

objavljenog u okviru

Interreg V–A Mađarska–Hrvatska Program

Suradnje 2014-2020

Napisala: Gáti Csilla

Datum: U Pečuhu 31. svibnja 2021.

“Ovaj dokument proizveden je uz financijsku pomoc Europske unije. Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost DDTG Nonprofit Kft. i ni pod kojim uvjetima ne odražava stav Europske unije i/ili Upravljackog tijela.”

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

EUROPSKA UNIJA

Program prekogranične suradnje
Mađarska-Hrvatska

U prvoj polovici III. tisućljeća pr.n.e. u Europi, pa i Sredozemlju dogodile su se velike promjene: nakon ujedinjenja Gornjega i Donjega Egipta isti prelazi u Arhajsko razdoblje, grade se velike piramide u Gizi, dok na Bliskom istoku cvjetaju drevne kulture (Šumeri, Asirci), a na području današnje Engleske gradi se Stonehenge.

U nedostatku pisanih izvora o povijesti Karpatskoga bazena toga doba pričaju nam arheološki ostatci. To razdoblje se na tim područjima naziva kasnobakrenim ili ranobrončanim dobom (3000–2500 pr.n.e.) Sam naziv nije jedinstven i isključiv, naime s jedne strane u to doba događaju se velike društvene i gospodarske promjene, s druge strane pak u usporedbi s ranijim bakrenim dobom primjećuje se i kontinuitet. Bronca (ili mjed) još se dugo ne pojavljuje u svakodnevnom životu, iako je umijeće izrade već prisutno.

Područje povijesne Baranje samo današnje granice razdvajaju na hrvatski i na mađarski dio; prema raspoloživim arheološkim podacima mađarska i hrvatska strana tisućljećima je činila jedinstveno kulturno okruženje. Granica sjevernobalkanskih kultura može se povući već počev od neolitika negdje u liniji planine Mečak; arheološki materijal pronađen u mađarskom dijelu Baranje pokazuje kontinuiranu i jaku povezanost sa slavonskim i srijemskim područjima.

U skladu s time u navedenom razdoblju, dakle oko 3000. pr.n.e. po cijelom području rasprostranjena je ista arheološka kultura, ona što ju je znanstvena nomenklatura nazvala po nalazištu - vučedolskom kulturom. Karakteristična obilježja kulture poput grnčarije, predmeta od kosti i metala, nadalje struktura naselja nižu artefakte pronađene u području u jedinstvenu kulturnu baštinu.

Rasprostranjenost kulture u sebe uključuje područja povijesne Baranje, istočne Slavonije, odnosno zapadnoga Srijema. Međutim utjecaj kulture, ponajviše u vidu ukrašenih zdjelica, vrčeva i lonaca, dokazan je čak do Češke.

Vučedolska kultura je „na svjetskom glasu” u stručnim krugovima, no šira publika ju jedva poznaje. U istraživanjima i iskapanjima osjetna je razlika na dvije strane granice: dok se na hrvatskoj strani kontinuirano obavljaju iskapanja, organiziraju priredbe itd. vezane uz dotičnu kulturu, pa je glasovita „vučedolska golubica” čak stigla i na hrvatsku novčanicu, u Mađarskoj tu kulturu poznaje svega nekolicina znanstvenika, za širu publiku je pak gotovo nepoznata. Mađarska strana zaostaje za hrvatskom ne samo po upoznatosti s kulturom, nego i broju te istraženosti nalazišta.

U tomu razdoblju razvija se metalurgija brončanog doba; sjeverni dio Balkana uključuje se u metaluršku tradiciju već prisutnu u okolini Crnoga te Egejskoga mora. Iako su se nakit i predmeti već od neolitika izrađivali od samorodnoga bakra, tek od početka brončanog doba širi se uporaba bronce, koja osim čistoga bakra već sadržava druge legurne materijale (poput kositra, arsena, antimona).

Nakon osjetne nestašice bakra u drugoj polovici bakrenoga doba (3500–3000 pr.n.e.) u Karpatskom bazenu se za vrijeme vučedolske kulture ponovo u većem broju javljaju bakreni

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

EUROPSKA UNIJA

Program prekogranične suradnje
Mađarska-Hrvatska

predmeti. Među njima nalazimo uporabne predmete; sjekirice s otvorom za dršku, sjekače, međutim nakit - ne.

U to vrijeme učestala je i takozvana arsenska bronca; dakle prirodni samородni bakar što sadržava arsen kao prirodnu leguru, što je olakšavalo obradu, pa je i gotov proizvod bio trajniji. U biti koristio se još bakar, ali u obradi već se javljaju tehnike brončanoga doba (poput dvodijelnoga lijevnog kalupa). Važno je naglasiti: iako je već poznato umijeće izrade bronce, brončani predmeti se još dugo vremena javljaju sporadično; dakle raspolagali su naglašenom, prestižnom vrijednosti.

Za izradu bronce ovo područje nema sirovina, dakle potrebni polazišni materijal vjerojatno je uvožen iz dalekih prostora: možda Erdelja, istočne Srbije ili istočnih Alpa. Razvijena proizvodnja bronce pretpostavlja i visoku razinu obrtništva, stabilnu društvenu pozadinu te razgranate i stalne daljinske veze.

Tragovi lokalne obrade bronce, poput lijevnih kalupa, pronađeni su na više mjesta u području. Tako naprimjer u Zóku (hrv. Zuka) otkriveno je oko 20 lijevnih kalupa za sjekire i sjekače, posuda za taljenje, odnosno ostataka sapnica te talioničnih peći. Lijejni kalupi rađeni su od gline, na osnovu drvenih uzoraka. Po svemu sudeći lijevanje bronce trebala je biti svakodnevna djelatnost u naseljima. Lokalni lijevači bronce vjerojatno su u mjestu prerađivali dalje već prethodno pripremljenu sirovinu. Sporadično su pronađene i gotove sjekire na nalazištima kulture.

U tom razdoblju javljaju se deponije: „sakriveno blago” sa sjekirama i sjekačima. To svjedoči o naročitoj cijenjenosti brončanih predmeta, njihovoj prestižnosti.

Kovač dotičnoga naselja, kao poznavatelj mističnih tajni metala i vatre vjerojatno je bio priznati član zajednice; na to upućuju bogovi-kovači u mitologiji kasnijih vremena, poput grčkoga Hefaista. Njegova ikonička osobina je hromost; nije isključeno da to „podsjeća” na trovanje udisanim arsenskim isparinama u ranim vremenima obrade bronce; što pak uzroči upalu živaca - pa tako poslijedično i hromost.

Možda najkarakterističnije i ponajviše zapaženo obilježje vučedolske kulture jesu ukrasni motivi keramike: duboko urezani karakteristični geometrijski motivi onomad su bili ispunjeni bijelim vapnencom (što se danas već jedva primjećuje). Među motivima nalazimo križeve, valovite motive, šahovnice, koncentrične krugove, koncentrične rombe, trokute. Na većini grčarije ponavljaju se istovjetni, pravilno složeni motivi. Čak i sami motivi su ponekad poredani u određene geometrijske nizove ili pravilne trake odnosno polja, na taj način ispunjujući površinu posude. Karakteristična je raspodjela u obliku Andrijina križa ili trokuta.

Motivi se ne pojavljuju samo na vanjskoj površini zdjela i vrčeva, istima je pokrivena i unutarnja strana posuda, ponekad čak cjelokupna površina.

Redovito i svjesno ponavljanje motiva naravno pobuđuje pretpostavku kako su pojedini motivi ili grupe motiva nekoć u sebi nosili nekakvo značenje. Međutim o tomu samo nagađamo na osnovu analogija.

Možda su imali ulogu oslovljavanja bogova ili u sebi nosili magičnu zaštitnu moć, eventualno prikazuju elementne kanoniziranoga događaja ili mita. Istovremeno nije slobodno pustiti iz vida kako im se tijekom postojanja kulture (otpr. 500 godina) možda i mijenjala uloga - ako su motivi doista nosili u sebi značenje.

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

EUROPSKA UNIJA

Program prekogranične suradnje
Mađarska-Hrvatska

Više istraživača nametnulo je mogućnost kako na osnovu bliskoistočnih paralela pojedini motivi prikazuju razne astrološke događaje ili sazviježđa; reflektirajući time na nebeske pojave s utjecajem po svakodnevni život. Tako naprimjer među vučedolskim motivima koncentrični krugovi možda znače Plejade (Vlašići), valovita linija Kasiopeju, a motiv s pet točaka Orion (Lovac).

Praćenje nebeskih događaja vjerojatno je igralo naglašenu ulogu u životu drevnih naroda, naime na taj način pratili su vrijeme sjetve i žetve, cikluse prirode, pa i sam tijekom vremena. Česte pojave ocjenjivane su kao putokazi ili znakovi bogova.

Engleski Stonehenge te staroegipatski odnosno bliskoistočni kalendar svi pokazuju kako su već oko 3000-2500 pr.n.e. diljem Europe i Bliskoga istoka tadašnji narodi raspolagali razvijenim astrološkim znanjem te s time povezano i kalendarima.

U taj niz dobro se uklapaju vučedolski motivi.

U blizini Vinkovaca otkrivena tkzv. „posuda-kalendar” vjerojatno je najstariji kalendar Europe. Po površini posude u četiri reda nižu se geometrijski motivi prema godišnjim dobima; dok se u pojedinim trakama javljaju sazviježđa povezana s pojedinim godišnjim dobima u obliku geometrijskih motiva, u 12 polja, što označava tjedne.

Unutarnja vremenska raspodjela kulture rađena je po stilističkim obilježjima keramike; istraživanje kulturu dijeli na četiri faze. Od njih je zadnji, dakle period „C” onaj, kada se kutura širi, u to vrijeme pojavljuju se zasebne lokalne grupe ciljem Karpatskoga bazena.

Dva najznačajnija i najviše istražena nalazišta kulture su Vučedol kraj Vukovara te Tvrđavno brdo kraj Zóka (Zuke) jugozapano od Pečuha.

Nalazište po kojem je kultura dobila ime leži nadomak Vukovara, na obali rijeke Dunava. Nalazište se proteže preko četiri brda na oko 44 600 m². Najmanji dio, naziva Gradac, bio je kulitičko i metalnoprerađivačko središte nekadašnjega naselja, jedno je od najistraženijih područja. Arheološka iskapanja započeta su već koncem XIX. stoljeća (1897). Karakteristični, prelijepi keramički stil odmah je privukao pažnju istraživača. Početkom XX. stoljeća provedeno je više iskapanja na području. Naziv „vučedolska kultura” po prvi put javlja se 1933., a naziv postaje općeprihvaćen nakon iskapanja od strane Schmidta 1945. Počev od 50-ih godina znanstvenici nalazište već smatraju kulturnim kompleksom. 80-ih godina arheološka istraživanja bila su kontinuirana do domovinskoga rata. Nakon toga od 2001. istraživanje i prikaz nalazišta dobija novog zamaha: na lokaciji kontinuirano radi grupa istraživača, a 2015. je u neposrednoj blizini nalazišta otvoren novi izložbeni i posjetiteljski centar, gdje se često održavaju razne priredbe u svezi vučedolske kulture.

Na nalazištu su pored vučedolske prisutne i uspomene neolitičke starčevačke kulture, bakrenodobne lasinjske, badenske i kostolačke kulture, pa i ostatci somogyvársko-vinkovačke kulture kao nasljednika vučedolske.

U središtu naselja, u Gradcu otkrivena je velika zgrada (15,5×9,5 m) s apsidnim završetkom, tkzv. „megaronom”. Ta zgrada vjerojatno je imala naglašenu, središnju ulogu u životu naselja, potvrđuju to i nalazi pronađeni oko i ispod nje. Pokraj pa i u samoj zgradi stajale su peći što upućuje na obradu bronce. Ispod je pak pronađeno četiri nesvakidašnja groba; u jednom s kosturima muškarca i žene (bračni par), u drugom je pokopan jelen, u trećem leže ostatci petorice ritualno žrtvovane djece, dok četvrti sadržava mnoštvo keramike, među njima glasovitu posudu u obliku ptice „vučedolsku golubicu”. Nudi se pretpostavka kako je pokopani

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

muškarac vjerojatno uvažena osoba povezan s obradom bronce i šamanskim kultom, komu vječno počivalište pripada na naročitom mjestu i naročiti način.

Na ostalim dije. Nekadašnji broj stanovnika procjenjuje se na oko 2000 ljudi.

Nalazi na Tvrđavskom brdu u Zóku (Zuki) pronađeni su početkom XX. stoljeća (1917), koji su već nagovještavali značaj mjesta. Prvo iskapanje je na osnovu toga obavljeno 1919. i to od strane srpske intervencijske vojske. Već upočetku se znalo kako je na tom mjestu obitavala kultura slična vučedolskoj. Značajnija iskapanja obavljena su tek u drugoj polovici stoljeća, 70-ih i 80-ih godina istražen je središnji dio Tvrđavskoga brda. Otkriveni su tragovi guste naseljenosti; pronađene međusobno blizu stojeće zgrade, duge između 5-8 metara, široke 3-4 metra s nabijenim podom i nabijanim zidovima odnosno jamama za odlaganje otpada. I ovdje je otkrivena apsidna zgrada - „megaron” - veoma slična vučedolskoj. Naselje je s juga bilo opkoljeno jarkom.

Vučedolsko naselje bilo je smješteno poglavito na sjevernom dijelu brda; podovi zgrada svjedoče o višekratnom izgaranju i obnovama zgrada. Na nalazištu su pored vučedolskih pronađeni i ostatci badenske kulture, odnosno i tragovi somogyvársko-vinkovačke kulture kao naslijednika vučedolske.

Već spomenuti kalupi odnosno lijevne posude pronađene su na istom mjestu, u središnjem dijelu naselja; lijevni kalupi i posude svjedoče u preradi bronce u mjestu.

Međutim na prikazima životinja srećemo isključivo ptice. Kako u Zóku (Zuki) tako i Vučedolu pronađene su posude u obliku ptica. Služile su najvjerojatnije u ritualne svrhe; iako je posuda iz Zóka veoma mala (visoka otpr. 8 cm), „vučedolska golubica” (zapravo vjerojatno jarebica) visoka je 19,5 cm.

Od pšenice su uzgajivani ječam, jednozrna i dvozrna pšenica. Ne mogu se isključiti bliskoistočne paralele, dakle možda su od ječma kuhali piva.

O raspoređenosti društva imamo samo pretpostavke - na osnovu posrednih podataka te analogija. Struktura naselja upućuje na to, da je unutar zajednice bilo društveno-pozicijskih razlika. Pretpostajamo kako su živjeli u proširenim obiteljima, imali plemenske i vjerske vođe, šamane.

Nema dokaza na specijalizaciju obrtništva; vjerojatno su se sami snadbijevali po obiteljima ili domaćinstvima, čini se, čak i u pogledu грнčarije.

Najvjerojatnije je obrada metala bila jedina s potrebom za posebnim, specijaliziranim stručnjakom. Činjenica da su lijevni kalupi rađeni od gline, a ne kamena dokazuje kako su bili lako nadomjestivi te ih nisu koristili putujući, nego lokalni majstori.

O uporabi kola na četiri kotača vučenih od goveda u Karpatskom bazenu dokaze imamo već od druge polovice bakrenoga doba, iz vremena badenske kulture. Vozilo je vjerojatno korišteno i u vučedolskoj kulturi. Uporaba kola olakšavala je trgovinu robe.

Doline rijeka su tijekom prastarih vremena skroz imala naglašenu ulogu u razvoju trgovačkih veza. To dokazuju i ostatci izdubljenoga čamca pronađenog u blizini Ljubljane.

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg

Europski fond za regionalni razvoj

EUROPSKA UNIJA

Program prekogranične suradnje
Mađarska-Hrvatska

Daljinska trgovina vjerojatno je imala veliku važnost, naime ni bakrene rude niti soli korištene za konzerviranje nije bilo na ovim područjima.

O sprovodima iz toga razdoblja znamo malo. Možemo samo pretpostaviti da su se koristili načinom što ostavlja malo traga, s druge strane ne može se pustiti iz vida ni činjenica kako je višetisućljetna poljoprivredna obrađenost (naročito duboko oranje) uništilo mnogo arheoloških tragova.

Posebno odvojeno groblje kulture još nije pronađeno, ali unutar naselja sporadično su pronađeni kosturi. Prema nekolicini nađenih grobova ne može se sa sigurnošću ništa reći ni o kultu mrtvacu; grobovi više spradaju u naročitu ili žrtvenu kategoriju.

Naprimjer bračni par i djeca pokopani ispod vučedolskoga megarona.

Osam kostura pronađenih u jednoj jami u Vučedolu također nose u sebi tragove naročitoga društvenog rituala: kosturi su poredani međusobno pokraj i ispod, u zgurenim pozama, na lubanjama jednoga muškarca i sedmorice žena vidi se plitka udubina, što je možda trag utjecaja metalne otopine. Sve osim jedne žene i jednoga djeteta bile su mlade djevojke. Neobičan način pokapanja pokazuje neku vrstu ritualnosti, pa možda čak i žrtvovanje.

Sporadično ima tragova i da su stanovnici te kulture pokopani u kurgane.

U nedostatku ostataka ljudskih kostiju ne može se mnogo toga reći ni o sastavu nekadašnjega društva niti o genetici ljudi.

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***

Interreg
Europski fond za regionalni razvoj

Korištena literatura:

Dani, János: The Significance of Metallurgy at the Beginning of the Third Millennium BC in the Carpathian Basin. In: Heyd, V. – Kulcsár, G. – Szeverényi, V. (eds): Transitions to the Bronze. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC. Carpathian Basin and Neighbouring Regions, Budapest 2013, 203–233.

Durman, Aleksandar: The Vučedol Orion and the oldest European calendar, Catalogue. Zagreb 2001.

Durman, Aleksandar: Celestial symbolism in the Vučedol culture. Documenta Praehistorica XXVII (2001), 2015–226.

Ecsedy, István: Ásatások Zók–Várhegyen 1977-82 (Előzetes jelentés). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 27 (1982), 59–91.

Ecsedy, István: Rézkori hagyományok és a bronzkori technika kezdetei. In: Maráz B. (ed.): A bronzkor kincsei Magyarországon. Időszakos kiállítás katalógusa. Janus Pannonius Múzeum 1995. május 12–október 15, Pécs, 1995, 31–37.

Ecsedy, István: Zók – Várhegy. Egy szőlőhegy évezredei. Zók, 1999.

Forenbacher, Stašo: The Late Copper Age Architecture at Vučedol, Croatia. Journal of Field Archaeology 21 (1994), 307–323

Hutinec, Mirela (ed.): Museum Guide. Vučedol Culture Museum. Vukovar – Croatia. Vukovar 2016.

Miloglav, Ina: A model of ceramic production, Specialization and standardization of ceramic assemblages on the basis of two sites of the Vučedol culture in Eastern Croatia. Anthropologie LI/2 (2013), 195–211.

Miloglav, Ina: Vučedolska kultura. The Vučedol culture. In: Miloglav, I., – Balen, J. – Rajković D (eds): Povratak u prošlost: bakreno doba u sjevernoj Hrvatskoj. Copper Age in Northern Croatia back to the past, 2019, 113–145.

Mitrović, Jovan D. – Vitezović, Selena: Zók revisited: Excavations of D. Karapandžić at Zók in 1920. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54 (2016-2017), 179–190.

Pásztor, Emília: A késő rézkori Vučedol-kultúra díszítő művészetének szimbolikus vonásai: a naptáredény. In: Csabai, Z. – Szabó, E. – Vilmos, L. – Vitári-Wéber, A. (eds.): Európé égisze alatt. Ünnepi tanulmányok Fekete Mária hatvanötödik születésnapjára kollégáitól, barátaitól és tanítványaitól, Pécs – Budapest 2015, 261–281.

***Prekogranična regija- gdje rijeke
spajaju, a ne razdvajaju***